

XII. YÜZYIL İSLÂM DÜNYASINDA ÖRNEK BİR YÖNETİCİ: İMÂDEDDİN ZENGÎ

Osman GÜRBÜZ (*)

ÖZ

İmâdeddin Zengî, ünlü Selçuklu komutanı ve devlet adamı Kasîmüddeve Aksungur'un oğlu olup Zengî hânedanının kurucusudur. Çocukluğunda iyi bir eğitim aldı ve kısa zamanda kahramanlık ve cesaretiyle tanındı. Önemli devlet görevlerinde bulundu. Musul'da kurulan emîrlik, içeride siyasi birliği sağlamak, dışarıda Haçlılara karşı savaşmak suretiyle, Haçlıların saldırılarıyla kan kaybeden İslâm dünyasının ümidi haline geldi. Urfâ Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldırarak başarılarını iyice perçinledi. İmâdeddin babasından devraldığı olumlu özellikleri sağlam bir eğitimle zenginleştirerek yılmaz bir savaşçı ve seçkin bir devlet adamı olarak yaşadı. Adaleti, emniyeti, kahramanlığı, heybeti, cesareti, uyanıklığı, ihtiyatlılığı, siyasi dehası, kurnazlığı ve imar faaliyetleriyle örnek Müslüman devlet adamı olarak sonraki nesillere yol gösterdi.

Anahtar Kelimeler: İmâdeddin Zengî, Müslüman yönetici, Musul, Zengiler, Haçlılar

ABSTRACT

A Exemplary Administrator in the World of Islam at XII. Century: Imad ad -Din Zengi

Imad ad-Din Zengi, son of famous Seljuk Commander and Statesman Kasim üd-devle Aksungur, is founder of The Zengi dynasty. He had good education in his childhood and became known as his brave and heroism in a short time. He had important state tasks. The emirate which was established by based in Mosul had became the hope of Islamic World which losed power due to attacks of Crusaders by ensuring political unity inside and fighting against Crusaders outside. They improved their success by eliminating The Crusader County of Edessa. Imad ad-Din led a life as a tireless commander and distinguished statesman by enriching

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.(ogurbuz@atauni.edu.tr)

positive attributes which inherited from his father with a good education. He, as an example of Muslim statesman, led to later generations with his justice, safety, heroism, grandeur, courage, alertness, cautiousness, political genius, cunning and reconstruction activities.

Keywords: *Imadad-din Zengi, Muslim Statesman, Mosul, Zengi dynasty, Crusaders*

Musul Hâkimliğine Kadar Hayatı

İmâdeddin Zengî Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın çocukluk arkadaşı ve büyük Türk komutanlarından Aksungur'un biricik oğlu olup 477/1085 yılında doğdu.¹ Doğumundan iki sene sonra babasının Halep yönetimini üstlenmesi sebebiyle İmâdeddin'in çocukluğu bu şehirde geçti. Aksungur'un ölümüne kadar geçen on yıl boyunca hususi bir eğitimden geçirilen çocuğun şahsiyetinin oluşmasında en büyük pay babasına aittir. İmâdeddin'in karakteri, bir yandan babasının ahlâk ve davranışlarıyla şekillenirken, diğer yandan binicilik, ok atma, savaş oyunları ve çarpışmalardaki sıkıntıları göğüslüyebilme konularında sıkı bir eğitimden geçirildi. 487/1094 yılında Aksungur, Tutuş tarafından öldürüldü; fakat onun Selçuklu ailesine yapmış olduğu hizmet unutulmadı. Merhumun on yaşında babasından geri kalan tek erkek çocuğu olan İmâdeddin, bizzat Sultan Berkiyaruk'un direktifleriyle babasının yakın dostları olan komutanların gözetimi altında çok özel bir eğitimle yetiştirildi.² Bundan tam iki yıl sonra Berkiyaruk taraftarı olan Emîr Kürboğa, Harran, Musul, Mardin şehirlerini ele geçirince, İmâdeddin'in kendi yanına getirilmesini emretti ve şöyle dedi: "O benim kardeşimin emanetidir; onun eğitimiyle ilgilenecek ilk kişi benim". Çocuk yanına getirilince hem kendisine, hem de onun eğitimiyle ilgilenen babasının cesur ve vefalı memlûklarına değerli iktalar bağışlandı. Bu gözü kara yiğitler Kürboğa'nın giriştiği savaşlarda onunla birlikte olup, kendisine yardımcı oldular.³ Zengî, Diyarbakır'ın alınmasında Kürboğa yanında çarpışmalara katıldı ve 494/1101 yılında onun ölümüne kadar yanından ayrılmadı.

1 Ebu Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail (ö:665), *Kitabu'r-ravdateyni fi ahbari devleteyni en-Nuriyyeti ve's-Salahiyyeti*, Notlar ve açıklamalar: İbrahim Şemsi, Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 138; İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed, *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas, Daru Sadır, Beyrut, 1977 (I-VIII), I, 241

2 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 146.

3 İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilvahid, *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atabekiyye*, thk: Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Daru'l-kütübî'l-hadîse, Kahire, 1963, s.16

Sultan Melikşah'ın memlûklarından Çökürmüş, Musul'u ele geçirince İmâdeddin'i yakın çevresine kattı; kendisini beğenip takdir etti. Babasının hatırasına ona evlâd gibi davrandı.⁴ 500/1107 senesine kadar Çökürmüş'in yanında kalan İmâdeddin, onun ölümünden sonra oğlu Nâsîrüddin'e sahip çıkıp, önemli görevlere getirerek vefa ve kadirşinaslık gösterdi. 507/1114 yılına kadar Musul hâkimleri olan Çavlı ve Mevdûd'un yanı başında savaşlara katılan İmâdeddin'in cesaret ve yiğitliği gün be gün artarak devam etti. Taberiyye'de Frenklere karşı benzeri görülmemiş bir mücadele sergiledi.⁵ Aksungur Porsukî komutasında Haçlılara karşı yapılan çarpışmalarda cesaret ve kahramanlığı askerler arasında dilden dile anlatılır oldu.⁶ Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd adına Musul hâkimliğine getirilen kardeşi Sultan Mes'ûd ve atabeyi Cüyüş Bey ağabeyine karşı isyan edince 514/1121, İmâdeddin onların yanlışı yolda olduklarını belirtti ve kendilerine katılmadı.⁷ Sultan Mahmûd isyancıları mağlup edince, İmâdeddin'e Vasıt şehrini ikta ederek onu Basra şahneliğine tayin etti 516/1123. Bu görevlerdeki üstün başarıları ve ileri görüşlülüğü sebebiyle sırasıyla Basra hâkimliği ve Bağdat şahneliğine yükseltildi.⁸ Sultan Mahmûd ve Abbâsî Halifesi arasındaki çekişmelerden dolayı oldukça kritik ve önemli olan bu göreve atanması,⁹ onun sultan Mahmûd yanındaki kadrinin tesciline işaret etmekteydi.

Musul ve çevresinin hâkimi olan kudretli emîr Aksungur Porsukî'nin Batınîler tarafından katledilmesinden sonra, yerine geçen oğlu İzzeddin Mes'ûd'da kısa bir süre sonra öldü. Mes'ûd'un yerine henüz küçük yaşta bulunan kardeşi geçerken, onun adına devlet işlerini Çavlı yürütmekteydi. Çavlı, Musul ve çevresinin yönetiminin kendisine bırakılması için Sultan Mahmûd'a bir hey'et göndermişti;¹⁰ ancak yolda fikir değiştiren elçiler, Bağdat'ta bulunan Sultan Mahmûd ve vezirinin huzuruna İmâdeddin'in yeni hâkimleri olması teklifiyle çıktılar. Irak, Suriye ve el-Cezîre'de oldukça sıkıntılı günler geçirmekte olan Müslümanlar, Haçlılar yüzünden tam bir zillet yaşamaktaydılar. Onları cesaret, dirayet ve yönetimdeki kudretiyle kurtarabilecek kişinin İmâdeddin'den başkası olamayacağı kanaatine¹¹ Sultan ve veziri de katılınca,

4 İbn Vâsıl, Cemaledin Muhammed(697/1298) , *Müferricü'l-kürûb fi abbâr-ı beni Eyyûb*, Yay. A. Şeyyâl, Kahire, 1957, I, 28.

5 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.18

6 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.20.

7 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 147.

8 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 154.

9 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.3

10 İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, 31.

11 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.35

İmâdeddin, 521/1127 yılı Ramazan ayında Musul hâkimliğine getirildi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar'ın, oğluna atabey tayin ettiği İmâdeddin Zengî'ye Musul'u iktâ etmesiyle burada Musul Atabeyliği (Zengîler) denilen devletin temelleri atılmış oldu.¹² İbni Hallikan ise Musul'a atanacak kişi konusunda Sultan ve Halife Müsterşid arasında anlaşmazlık çıkınca, Zengî'nin isminin gündeme geldiğini, söylemektedir.¹³

Zengî'nin Musul hâkimliğinden başlayarak 541/1146 yılında Câber kalesinde hançerlenip öldürülmesine kadar süren 20 yıllık yönetimi, içeride Suriye, Irak ve el-Cezîre bölgesinde siyasi birliğin sağlanması, dışarıda Haçlıların İslâm beldelerindeki saldırılarına başarıyla karşı konulup kaybedilen toprakların yeniden kazanılması ve bir aya yakın bir kuşatmadan sonra 539/1144 yılında¹⁴ Urfa Haçlı Kontluğu'nun ortadan kaldırılmasıyla, Müslümanların kaybettikleri kendilerine güven duygusuna yeniden kavuştukları mutlu bir dönem olmuştu. Urfa'nın fethi sadece Türk dünyasının değil, bütün İslâm aleminin gururu olurken Avrupada tam bir şok etkisine yol açmıştı.¹⁵ Bu yeni dönemle kazanılan güven duygusu, Nureddin Zengî ve Selâhaddin Eyyubî ile artarak güçlenecek, Sultan Baybars ile Moğol istilâsına karşı koyup, Osmanlılarla birlikte yeni hamlelere kapı aralayacaktı. İbni Adîm'in tespitiyle Allah Müslümanlara önce Zengî, daha sonra oğluyla yardımını gönderdi.¹⁶ Büyük devlet adamı Zengî, Caber Kalesini kuşatması esnasında, yatağında uyuduğu sırada, Yarınkuş adındaki Frenk kölesi tarafından şehit edildi. Sıffin'de Hz. Ali'nin ashâbı yanında toprağa verildi (14 Eylül 1146).¹⁷

Babadan Devir Alınan Miras

İmâdeddin'in kişiliğinin oluşmasında en büyük katkının babası Hacib Kasîmüddeve Aksungur'a¹⁸ ait olduğu yukarıda belirtilmişti. Şimdi onun şahsiyetini şekillendiren en yakın örneğin hayatını kısaca özetlemek suretiy-

12 Es-Sakkâr, Sâmî, "Musul", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 362.

13 İbn Hallikan, *a.g.e.*, II, 327.

14 Ebu'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail, *el-Muhtasar fi ahbârî'l-beşer*, el-matbaatu'l-Hüseyniyye, Kahire, ty, III, 17; Urfa kuşatmasının süresi için farklı tarihler verilmektedir. 12 gün devam ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bkz. el-İsfahanî, 'İmâdüddin Kâtib, *el Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, daru'l-menar, Beyrut, 2004, s.24

15 Alptekin, Coşkun, "Zengî", *İA*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul, 1986, XIII, 532; Demirkent, Işın, "Haçlılar", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 533.

16 İbnu'l-Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk.Süheyl Zekkâr, Daru'l-fikr, Beyrut, ty., (I-XI-bir arada), s.3846

17 Şeşen, Ramazan, *Selahâddin Eyyübî ve Devlet*, İstanbul, 1987, s.37; Kök, Bahaeddin, *Nûr-ruddin Muhmud bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul, 1992, s.28

18 İbni Hallikan, *a.g.e.*, I, 246.

le oğlunun karakterini etkileyen faktörleri daha yakından tanıtmak istiyoruz. Kasîmüddeve Ebu Sa'îd Aksungur, Türkmen kabilelerine mensup olup Selçuklu yönetim sistemi içerisinde önemli görevler üstlenmişti. Melikşah'ın en yakın arkadaşı, sırdaşı, en çok güvendiği dostu olan Aksungur, devletin kudretli veziri Nizamülmülk'ün bile sakınıp kışkırdığı saygın bir makamı işgal etmekteydi.¹⁹ Bu duygular içinde onu merkezden uzaklaştırabilmek için çabalayan vezir, onu görülen lüzum üzerine Halep'e gönderebilmek için çok uğraşmıştı.²⁰

Selçuklu ordusuyla birlikte birçok savaşa katılan Aksungur Diyarbakır'ın ve Musul'un fethinde önemli hizmetlerde bulunmuştu. Müslim b. Kureyş el-Ukaylî'yi mağlup ederek öldüren Kutalmış oğlu Süleyman, Halep'i kuşatmış, ancak Tutuş ile girmiş olduğu savaşı kaybederek öldürülmüştü. Halep şehri Tutuş'un eline geçmiş; fakat onun yönetiminden memnun olmayan halk, Melikşah'a haber göndererek şehri ona teslim etmek istediklerini bildirmişlerdi. Ordusuyla birlikte Halep'e ulaşan Melikşah kısa bir kuşatmadan sonra bu stratejik şehri ele geçirmiş ve yönetimini Aksungur'a bırakmıştı.²¹ Sürüp giden mücadeleler sebebiyle şehirde sosyal ve ekonomik dengeler alt üst olmuş, üretim ve diğer gelirler gerilemeye başlamış, açığı kapatmak üzere üst üste konulan vergiler halkı bıktırmıştı. Hırsızlar ve yol kesicilerin artmasıyla yollarda ve şehirde emniyet kaybolmuş, haliyle bu güvensiz ortam, ticari faaliyetleri durma noktasına getirmişti. Halep'e diğer yerlerden gelmek isteyen kimseler güven yokluğu ve korku yüzünden şehre giremiyorlardı.

Uzun yıllar kabileler arası savaşlar, anarşi, hırsızlık, zorbalık, hayat pahalılığının kol gezdiği şehirde Aksungur'un yönetime gelmesiyle yeni bir dönem başladı. Yönetimi üzerinden çok zaman geçmeden sultanların bile erişemeyeceği saygınlık kazanıp otorite sağlayarak işleri düzene koymaya gayret sarfetti. Önce İslâm hukukunun cezai hükümlerini tavizsiz uygulayarak hırsızları, eşkıyaları uzaklaştırıp ortadan kaldırdı; ülkede var olan anarşiyi yok ettiği gibi, huzursuzluk çıkarıcı şer odaklarından şehri kurtardı. Halep halkına o kadar iyi davrandı ki herkes onu rahmet ve minnetle anmayı görev bilmişlerdi. O bu tedbirleri sadece Halep'te uygulamaya koymakla yetinmeyip, yönetiminde bulunan diğer şehir ve kasabalarda da aynı önlemleri almakta gecikmedi.²² Diğer yandan toplumsal sorumluluk prensibi gereğince, herhangi bir şehir veya kasabada hırsızlığa maruz kalmış tüccarın ve saldırıya uğrayıp malları

19 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 139.

20 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, s.4.

21 İbni Vâsıl, *a.g.e.*, I, 19.

22 Ali Muhammed Sallâbî, *ed-Devletü'z-Zengiyye, daru'l-ma'rife*, Beyrut, 2007, s.26

yağmalanan kervanın zararlarını ödemedi, olayın meydana geldiği yörenin halkı toplu olarak sorumlu tutuldu. Bu kararlar birlikte köy ve kasabalarda yaşayan insanlar, güvenliğin sağlanmasında gönüllü olarak yöneticilerin yanında yer aldılar.²³ Artık herhangi bir yerleşim birimine inen tüccar, eşya ve ticari emtiasını yanı başına koyup rahatça uyuyabiliyordu; zira yöre halkı onları korumakla sorumlu tutulmuşlardı. Halkın bu sorumluluğa katılması sonucunda ıssız yollarda bile güvenlik sağlandı; tüccar ve yolcular Ak Sungur'un ahlak ve uygulamalarındaki mükemmelliği anlata anlata bitiremiyorlardı. Tarihçiler onun bu güzel ve başarılı yönetimini övmekte birbirleriyle yarış içindedirler.

İbnu'l-Esîr: "Kasîmuddevle, halk nazarında en iyi yönetici ve devlet adamıydı. Ülkesinde herkese adaletle davranılır, her yerde ucuzluk görülür ve tam bir emniyet hüküm sürerdi".

İbn Vâsıl: "Kasîmuddevle döneminde fiyatlar ucuzladı; şer'î hukuk ve cezalar yürürlüğe konuldu; ulaşım sağlanıp yollar güvenliğe kavuştu. Bozguncular yok edildi; nerede bir müfsit ve yol kesen görülürse şehrin kapılarında derhal asılırdı".²⁴

İbni Adîm ise Halep tarihçisi olması itibarıyla Ak Sungur hakkında en detaylı ve ilginç bilgiler sunar: "Kasîmuddevle Ak Sungur ülkede güvenliği sağlayınca, hiç kimsenin eşyasını olduğu yerden kaldırmaması ve güvenlik önlemleri almaması için halka duyuruda bulundu. Bir gün ava çıkıp Halep yakınlarında bir köye uğradı. Tarımla meşgul olan köylüler işlerini bitirmişler, öküzlerinden boyunduruğu açmışlar ve köye götürmek üzere bir hayvana yüklemek üzereydiler. Bunu gören Ak Sungur çiftçiye dönerek, Kasîmuddevle'nin kimse araç ve eşyasını çalınır korkusuyla yerinden kımlıdatmasın emrini işte medin mi? dedi. Köylü şöyle cevap verdi: "Kasîmuddevle'den Allah razı olsun, emniyeti onun zamanında gördük; boyunduruğu çalarlar endişesiyle köye götürmüyorum. Burada çakal denilen bir yırtıcı hayvan bulunmakta olup boyunduruğun deri olan bölümlerini yediği için böyle yapıyoruz". Kasîmuddevle Ak Sungur oradan dönünce, avcılara bir karar çıkararak Halep ve çevresinin çakallardan temizlenmesini emretti; çakallar ortalıkta görülmeinceye kadar avcılar görevlerine devam ettiler. Bu sebeple İbnu'l-Adîm, Ak Sungur'un ölümünden 60-70 sene sonra bile Halep çevresinde diğer yerlere nazaran çok az çakal bulunduğunu belirtir.²⁵

İmâdeddin Zengî, yukarıdaki satırlarda hayat ve şahsiyetinden bazı kesitler verilen böyle değerli, halk tarafından sevilen bir babanın mirasçısı olarak

23 İbn Vasil, *a.g.e.*, I, 27.

24 İbn Vasil, *a.g.e.*, I, 19.

25 İbnu'l-Adîm, *a.g.e.*, s.1995

işe başladı. Bu miras birikimini, kendi çaba ve gayretleriyle olabildiğince geliştirip zenginleştirdi; Müslüman devlet adamlığının örnek şahsiyeti olarak tarih sahnesindeki yerini aldı; onun şahsiyet ve ahlakı dostları kadar düşmanlarının da takdir ve övgülerine mazhar oldu.

Efsanenin Tanıklığı

Suriye’de Haçlılar arasında yaygın bir efsane dolaşmaktadır. Buna göre Atabey Zengî, Frenk asıllı olup annesi Avusturyalı güzel bir prenses idi. Bu talihsiz kadın Müslümanlarla yapılan bir savaşta esir olarak düşmanların eline düşmüş ve hayatının geri kalan kısmını Ak Sungur’un haremindedir geçirmek zorunda kalmıştı. İşte İmâdeddin Zengî bu kadından dünyaya gelmiştir; çünkü böyle bir kahramanı ancak Avrupalı büyük bir Frenk kadın dünyaya getirebilir. Tabiatıyla böyle bir hikâye doğru olamaz; zira baba Ak Sungur Haçlı savaşları başlamadan senelerce önce ölmüştü.²⁶ Ne var ki efsane, İmâdeddin’in düşmanlarının gönlünde edindiği yeri göstermesi açısından oldukça manidardır.

Adalet ve Emniyeti

“Onun zamanında bütün halk emniyet ve güven içinde yaşardı; çünkü güçlülerin zayıflara zulmetme imkânı yoktu” der, İbnu’l-Esîr²⁷ ve babasından duyduğu şöyle bir olayı nakleder: “Şehid Zengî bir kış mevsiminde Cizre’ye gelince kaleye indi, askerler çadırlara yerleşti. İmâdeddin’in komutanları arasında, kendisinin görüşlerini dinlediği büyük emîrlerden İzeddin Ebubekir Dubeyî adlı bir bey de bulunmakta idi. Emîr Dubeyî, Cizrede bir Yahudinin evini gasbederek el koydu. At üstünde gitmekte olan İmâdeddin’e gelerek yardım isteyen Yahudi, başından geçenleri bir bir anlattı ve Zengî’nin yanında bulunmakta olan Dubeyî’yi şikâyet etti. Haberi dinleyen İmâdeddin, Dubeyî’ye öfkeli öfkeli bakarak bir kelime bile konuşmadı. Geri çekilme işlemini sonraya bırakarak şehre girdi; çadırını çıkararak şehrin dışında kurulumasını emretti. Yağmur ve çamurun çokluğu sebebiyle çadır kurmak imkânsız gibiydi. Çadır kuranlar toprak getirip sardılar; ancak bu yeterli olmayınca saman taşıyarak onun üzerinde çadırları kurdular. Derhal oraya gelen İmâdeddin, arkadaşlarının mülk edinmelerini yasaklayarak şöyle dedi: “Her ne kadar bu ülkeler bizim olsa da sizin mülk edinmeye ne ihtiyacınız olabilir? Zaten yeterli iktalarınız var. Şayet bu topraklar elimizden çıkarsa, edindiğiniz mülk-

26 Sallâbî, *a.g.e.*, s.33

27 İbnu’l-Esîr, *a.g.e.*, s.76

ler de onunla birlikte elden gider. Ne zaman devlet görevlileri mülk edinmeye başlarlar ise halka zulmeder, haksızlık yapar, mallarını ellerinden alırlar”. Bu olayı bize anlatan tarihçi, ülkelerde uygarlığın ancak ahalinin mallarına uzanan ellerin önlenip, adaletin uygulanmasıyla gerçekleşebileceğini belirtir.²⁸

Diğer yandan o, Ma'arratunnu'man kasabasını fethedip Frenklerden alınca, daha önce orada mal mülk sahibi olan Müslümanlar kendisine başvurup eski topraklarını geri almak istediler. Oysa İmâdeddin'in mensup olduğu Hanefi mezhebine göre, Müslümanların mülk sahibi olduğu ülkeler düşman eline geçtiği takdirde, daru'l-harb sayılması yüzünden bu topraklar elden çıkmış olur ve yeniden fetih durumunda artık eski sahiplerine geri verilmeyip devlet hazinesine devredilir. Müslümanlar söz konusu mallarını isteyince, durumu müftülerden soran İmâdeddin'e Hanefilerin bilinen görüşüyle cevap verildi ve bu malların hazineye ait olduğu belirtildi. Bunun üzerine İmâdeddin, “Frenkler onların mallarını alıyor, biz de onların mallarını alıyorsak aramızdaki fark nedir?” dedi ve mal sahibi olduğuna dair belge getiren herkesin mal ve mülkünü kendilerine geri verdi.²⁹

Müverrih İbnu'l-Adîm, amcasından naklen şöyle der: “Babam Ebu'l-Fadl, babasının ölümünden sonra Zengî tarafından Halep ve çevresine kadı tayin edilmek üzere huzuruna alındı ve kendisine şöyle denildi: “Ey kadı! Bu görevi kendi sorumluluğundan çıkarıp sana emanet ettim; bu işi nasıl yapacağına dikkat et, Allâhtan kork. Şehâdet ve orta parmağını birleştirerek, hasımlar arasında böyle adaletle davran, taraf tutma, duygusallığı bırak” dedi ve ekledi, “böyle yapmana kim karşı koyarsa, bil ki biz senin arkadayız”.³⁰

İbni Vâsıl ise onun ülkesinde adaleti hâkim kılmasına rağmen başlangıçta insanlara karşı zalimane davrandığını, bir gece vakti Hamâda iken Asi nehri kenarında bir şahsın “işleriniz kâr ve zarar verdiği sürece adaletten ayrılmayın” diye bir şarkı terennüm ettiğini, (bundan etkilenip) ağladığını ve zulümden vazgeçip o andan itibaren adaletle hükmettiğini, kaydeder.³¹

Kahramanlığı, Cesareti ve Heybeti

İmâdeddin Zengî olabildiğince cesur ve yiğit idi. Hatta o Allahın yaratıkları içinde en kahramanlardan biri sayılmaktaydı.³² Herhangi bir kimse-

28 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.77; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 184.

29 İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, 75.

30 İbnu'l-Adîm, *a.g.e.*, s.3853.

31 İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, 101.

32 İbni Hallikan, *a.g.e.*, I, 329.

nin yiğitliği övülmek isteniyorsa “İmâdeddin gibi yiğit” denilirdi.³³ Ülkesi bir yandan halife ve sultan diğer yandan Frenkler, Ermeniler ve güçlü emirliklerle çevrili³⁴ olmasına rağmen o, bunların hiç birinden çekinmez, onlarla savaşa tutuşur, yenilgiye uğratır ve topraklarını ele geçirirdi. Çevresindeki meliklerin hepsi ondan çekinirler ve kendisiyle iyi ilişkiler kurmaya çalışırlardı.³⁵ Girmiş olduğu savaşlarda yenilgiye uğraması onu fazlaca etkilemez, birkaç gün geçmeden yeni bir sefere koyulurdu. Musul emirleri arasında çok erken yaşlarda cesaret ve kahramanlığıyla öne çıkmıştı. Mevdûd ile birlikte Frenklere karşı savaşa katılmış, Taberiyye savunmasında yapmış olduğu saldırılarla düşmanı gerileterek kale kapısına kadar dayanmıştı. Bu sırada arkadaşları geride kaldığı için tek başına vuruşarak geri çekilmeye başlamış, insanlar onun yaptıkları ve düşmandan kurtuluşu karşısında parmak ısırılmışlardı. Onun Akra'l-Hamidiyye kalesine yapmış olduğu saldırı, kalenin bulunduğu tepeye çıkarak surlara tırmanışı ve yukarıya çıkması çok meşhur olup İbnu'l-Esîr'in zamanında bile dilden dile söylenmekteydi.³⁶

Askerleri ve halkı üzerinde saygınlığı büyüktü.³⁷ Heybetinden dolayı hiç kimse onun önünde oturmaya cesaret edemezdi. Çeşitli ırk ve oymaklardan meydana gelen ordusunu tam bir nizam ve intizam içerisinde yürütür, askerleri ekili alanları çığner ve atları tarladan gidip, ekinleri ezer korkusuyla arkasında iki saf halinde ip gibi kendisini izlerlerdi. Hiç kimse herhangi bir çiftçiden izinsiz veya köy muhtarına hitaben yazılmış bir resmi yazı olmaksızın, ücretsiz saman bile alamazdı. Eğer askerlerinden birinin köylünün hakkını yediğini duyarsa, onun maaşını keser ve kovardı.³⁸ Musul naibi olan yakın komutanlarından Ali Küçük, Urfâ'nın fethinde gönlünü çelen çok alımlı bir cariyeyi, onun heybet ve korkusundan nasıl geri verdiğini anlatır.³⁹

Bir gün İmâdeddin Zengî Cizre kalesinin gizli kapısından çıktı. Bu esnada uyumakta olan kayıkçısını bazı muhafızlar uyandırdılar. Zengî'yi görür görmez kayıkçı yere düştü. Bütün çabalara rağmen kıyılamadı; ölmüştü.⁴⁰

33 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.80.

34 Ebu'l-Fida, *a.g.e.*, III, 18.

35 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 186.

36 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.80; İbn Vasil, *a.g.e.*, I, 44.

37 İbni Hallikan, *a.g.e.*, II, 328; Ebu'l-Fida, *a.g.e.*, III, 18.

38 İbnu'l-Adîm, *a.g.e.*, s.3851.

39 İbnu'l-Adîm, *a.g.e.*, s.3856.

40 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 187.

İhtiyat ve Uyanıklığı

İmâdeddin Zengî yılmaz bir kahraman olmakla birlikte işlerinde çok uyanık ve dikkatli idi. Çevresinde olup bitenleri dikkatle izler; yalnız kaldıkları zaman bile görevlilerin durumlarını araştırırdı. Özellikle yönetim merkezleri ve saraylardaki haberleri araştırır, bu uğurda masraftan kaçınmaz, buralarda görevlendirdiği kimseler, sultanın gece ve gündüz meşgul bulunduğu savaş, barış, şaka, gerçek ne varsa hiç birini bırakmaksızın araştırıp, inceler ve kendisine rapor ederlerdi. Görevlendirdiği istihbarat elemanları her gün kendisine birçok mektup ulaştırırlardı. Önemli devlet işleriyle uğraşması, onu ayrıntılarıyla ilgilenmekten alıkoymazdı; bu konuda şöyle derdi: “Küçük hatalar, bilinip giderilmez ise büyür, sıkıntıya yol açarlar”.⁴¹ İmâdeddin Zengî zamanında, askeri ve siyasi amaçlarla kullanılan sağlam bir posta ve istihbarat sisteminin var olduğu bilinmektedir.⁴²

İbnu'l-Esîr, babasından naklen şöyle bir olay anlatır: “Ölümünden birkaç gün önce Câber kalesindeki karargâhına vardım; Vezir Cemâleddin'in çadırlarına doğru yönelince beni içeri aldı ve hangi yoldan geldiğimi sordu. Bu sırada Zengî tarafından gönderilen bir Türk memlûk içeri girip, benim anlamadığım bir dille kendisine bir şeyler söyledi. Bunun üzerine vezir bana dönüp, “ne zaman geldin” dedi. Ben, “şimdi” deyince, “garip bir durum, şimdi geldim, diyorsun; ama Atabey geldiğinden haberdar. Kuşkusuz sen bana gelmeden önce o haberdar olmuş; zira bana adam gönderip senden Fenek kalesini, oradaki kuşatmayı, kaledeki askerlerin durumunu, onların aldıkları maaşları, silahlarını ve diğer bütün durumlarını sormamı, istiyor” dedi. Vezire kaledekilerin durumunun iyi olduğunu anlattım, gözleriyle görüyormuşçasına beni dikkatle dinledi. Sonra Zengî'nin yanına varıp döndü. Bana Zengî'nin kaledeki kuşatmacıların bir şeye ihtiyacı olup olmadığını sormamı, eğer öyle bir ihtiyaç olursa gerekenleri yapacağını, bildirdi.⁴³

İzin almadan herhangi bir melikin onun memleketinden geçmesi mümkün değildi. Elçinin izin isteme durumunda kendisine müsaade edilir; ancak yanına bir görevli katılarak onun refakatinde gitmesi sağlanırdı. Bu kişilerin ahali veya başka birisiyle görüşmesine kesinlikle izin verilmezdi. Elçi ülkenin bir ucundan giriş yapar ve hiçbir şey öğrenmeden diğer uçtan çıkar giderdi.⁴⁴

41 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.78; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 184.

42 Alptekin, Coşkun, “*Musul Atabegliği*”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, VII, 575.

43 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.78,79; *a.g.e.*, s.46.

44 İbn Vasil, *a.g.e.*, I,102; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 185.

Elinde çok mal toplandığı zaman, bir kısmını Sincar'da, bir kısmını Musul'da, diğerlerini ise Musul ve Halep gibi şehirlerde depolar ve şöyle derdi; “Bu şehirlerin herhangi birinde sakladığım malları almak için bir engel çıkarsa, diğer şehirdeki depolanmış malları alır, ihtiyacımızı gideririz”.⁴⁵

İmâdeddin bir meseleyi etraflıca düşünür tartar, yapmaya karar verdiği şeyi kimseye söylemezdi. Herhangi bir işi yapmağa başladığı zaman en kötü ihtimale göre hazırlık yapardı. Bağdat'tan Musul'a hareket ettiği zaman, kasabayı ele geçirip gücünü artırmak için Tikrit yakınlarındaki Bevâzic yolunu seçti. Eğer Çavlı kendisini Musul'a sokmak istemezse sırtını buraya dayayıp muhtemel bir yenilgiden kurtulmuş olacaktı. Yine aynı ihtiyatlı tutuma bir kez de Dımaşk'tan bir grubun kendisini şehre davet edip kapıları kendisine açmaya söz verdikleri zaman görüyoruz. Şehirde askerlerinin sağa sola dağılması, yol ve sokakların darlığı ve evlerin damlarından Dımaşkluların saldırı ihtimalini göz önüne alarak daveti ihtiyat ve tereddütle karşılamıştı.⁴⁶

Başarılı Elemanları Seçebilme Kabiliyeti

Yöneticilerin en önemli özelliklerinden birisi, hiç kuşkusuz kendisiyle birlikte çalışacak, her alanda görüş ve desteklerine ihtiyaç duyacağı, kendisinden sonra ise yönetimini devam ettirecek akıllı, yetenekli, kendi alanlarında başarılı insanları keşf edip onların beceri ve birikimlerinden yararlanmak; mevcut görevlileri ise yakından tanımaya çalışıp kabiliyet ve çalışkanlıkları ölçüsünde onlardan yararlanma yoluna gitmektir. Nitekim Bahaeddin Şehrezurî, Ziyaeddin Ebu Sa'îd, Nâsırüddin Çakar, Necmeddin Eyyûb ve diğer başarılı insanları hep onun yanı başında görürüz.

Şehîd Zengî'ye denildi ki: “Kemaleddin'e her yıl neden on binlerce dinar veriyorsunuz? Oysa aynı işi başkasına beş yüz dinara yaptırabilirsiniz“. İmâdeddin onlara şöyle cevap verdi: “Siz devlet işlerini bu kafayla mı yöneteceksiniz? Kemaleddin'e bu ücret az, başkasına ise beş yüz dinar çoktur. Kemaleddin'in yaptığı tek bir iş bile yüz bin dinardan daha değerlidir”.

Çalıştırdığı insanları gözetir, korur bazen de onları sınırdı. Hiç kimseyi hakkı olan makamın üstünde ve altında görevlendirmez; bir kimseye ancak bilinen kabiliyeti ölçüsünde güvenirdi. Bir gün Taştardına hoşkunâne denilen bir pasta verip, bunu sakla, dedi. Taştard, Zengî kendisinden bir gün pastayı ister korkusuyla emaneti tam bir yıl yanından ayırmayıp beraberinde gezdirdi. Bir yıl sonra kendisinden pasta istenince, bir mendil içinde saklamış olduğu

45 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 185.

46 Sallâbî, *a.g.e.*, s.47.

pastayı çıkarıp Zengî'ye takdim etti. Bu davranışından dolayı memnun olan Zengî, kendisini Musul'un doğusuna düşen Kevâşî kalesi muhafızlığına atadı. Atabey ölünceye kadar o, bu görevine devam etti.⁴⁷

Üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi de birlikte çalıştığı insanların ülkeyi terk etmesine izin vermemesiydi. Bu konuda şöyle dardi: "Ülke etrafı çitle çevrilmiş bahçe gibidir; kim çitin dışına çıkarsa, çiti yıkmış olur, Bir kimse çitten dışarı çıkarsa düşmanın o ülkeyi ele geçirme arzusu artar, heybet ortadan kalkar, düşmanlar üşüşür. Bundan dolayı Bekçibaşılık yapmakta olan Emîr Ebubekir, memleketini terk edip Mardin sahibi Timurtaş'ın yanına kaçınca, Zengî adam gönderip Ebubekir'in teslim edilmesini istedi ; fakat teslim edilmedi. Bunun üzerine Zengî, ordusuyla Mardin'e gelerek şehri kuşattı. Timurtaş onunla başa çıkamayacağını anlayınca Ebubekir'i Sultan Mes'ûd'un sarayına gönderdi. Bunu haber alan Zengî, Sultan Mes'ûd'a hediyeler göndererek görevlisinin kendisine teslim edilmesini sağladı ve onu hapsedti.⁴⁸

Onun Emîr Yaruk komutasında etrafta huzursuzluk çıkaran Yıva Türkmenlerinden bir grubu, Şam bölgesinde Halep taraflarına yerleştirip Frenkler ile cihat yapmakla görevlendirmesinde aynı anlayışı görürüz. Buna göre onların Frenklerle yapmış oldukları saldırılarda ellerine geçirdikleri bütün topraklar kendilerinin malı olacaktı. Bu yolla onlardan önemli bir araziye ele geçirip bu önemli sınır boyunu düşman saldırılarından korumuş oldular.⁴⁹

Siyasi Dehası ve Kurnazlığı

İmâdeddin Zengî keskin bir zekâyâ sahipti. Karşılaşmış olduğu çeşitli sıkıntı ve zorlukları aşip başarılar elde etmesinde onun ne kadar güçlü bir zekâyâ sahip olduğu hemen fark edilirdi. 532 senesinde Bizans-Haçlı ittifakına karşı ortaya koymuş olduğu diplomatik çabalar bunun en parlak örneklerinden biridir. Önce kalabalık bir orduyla Suriye'ye inmiş olan Rumlara haber gönderen Zengî, onlara şöyle bir teklifte bulunur: "Bu surlar ardında niçin saklanıyorsunuz, dışarı çıkın, buluşup çarpışalım". Onun Rumlara bu şekilde meydan okuması, Zengî'nin yeni takviye kuvvetler alıp güçlendiği zannını doğurduğu için, Rumlar, onun meydan okumasına cevap vermekten korkarlar; oysa onun elde etmek istediği sonuç zaten böyle düşünmelerini sağlamaktı. Daha sonra Suriye Haçlılarına mektuplar yazarak, Bizanslılar ile Müslümanlar arasında bir ittifak yapıldığı izlenimini güçlendirmeyi başardı. Diğer yandan Bizanslılarla mektuplaşarak, Haçlılar ile ittifak yapmak üzere olduğunu vehmettirdi. Bu yolla Haçlı-Bizans ittifakının parçalanıp dağılmasına yol açtı. Bu

47 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, s.79.

48 İbn Vasıl, *a.g.e.*, I, 103.

49 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 185

gelişmeler üzerine Suriye'den çekilmeye başlayan Bizans ordusuna saldırarak, onların çekilişlerini hızlandırdı.⁵⁰

İmâdeddin Zengî'nin Müslüman topraklarının böğrüne saplanmış paslı hançer gibi duran Urfa Haçlı prinkepsliğini söküp atması, yine böyle bir diplomatik manevra ile gerçekleşmişti. O doğrudan Urfa'yı muhasara ederek ele geçiremeyeceğini çok iyi biliyordu; bunun için önce Diyarbekir kuşatmasına başlayarak dikkatleri başka tarafa çekmeyi düşündü. Gerçekten de olaylar onun düşündüğü gibi gelişti. Urfayı elinde bulunduran ve savunan Ermeni Coslin, Zengî'nin Diyarbekir kuşatmasıyla meşgul olduğunu görerek, zayıf bir ihtiyat kuvveti bırakmış olduğu Urfa'yı terk etti. Zengî'nin casusları, Coslin'in şehirden ayrıldığını haber verince, beklediği fırsatın geldiğini gören Zengî hızla kuşatmayı kaldırarak Urfa'ya yöneldi ve şehri ele geçirdi.⁵¹

Onun siyasi dehasını belirten tavırlarından bir diğeri ise, Musul merkezli melikliğinde asla bağımsız bir yönetici olarak ortaya çıkmamasıdır. Kendisi Selçuklu Sultanı Mahmûd'un iki oğlunun atabeyi olduğunu her fırsatta belirtir ve herhangi bir kararı ancak sultan adına yürürlüğe soktuğunu ifade ederdi. Devlet yazışmalarını kaleme alırken veya bir başka devlete elçi gönderirken hep sultanın ismini zikreder ve kendisi onun temsilcisi olduğunu belirtirdi. Atabeyi olduğu Alp Arslan adına asker ve mal toplayıp saltanat talebinde bulunmak için Sultan Mes'ûd'un ölümünü bekledi. Çok geçmeden bu arzusuna kavuştu.⁵² Onun oldukça farklı güç odaklarının bulunduğu ve siyasi açıdan yeterince kaygan bir zeminde sivrilerek öne çıkması siyasi deha ve yeteneğinin en iyi tanığıdır.

İnşa ve İmar Faaliyetleri

İmâdeddin'in şükranla yâd edilmesi gerekli çabalarından bir bölümünü ise Musul ve çevresindeki bayındırlık faaliyetleri oluşturur. O yönetim, askerlik ve savaşta başarılı olduğu kadar imar ve inşaa alanında da haklı bir şöhrette sahiptir. İbnu'l-Esîr onun bu sahadaki çalışmalarını şöyle anlatır: "Onun yönetime gelmesinden önce bu memleketin halini bilen, burasını ne ölçüde imar ettiğini bilir. Şehirlerin anası olarak bilinen Musul, Zengî'nin yönetiminin ilk dönemlerinde büyük bölümüyle haraptı. Harap alan, Davulcular mıntıkasından başlayıp kaleye, oradan hükümet sarayına kadar devam ediyordu. Türkmen Camisi'nin yanında bulunan arsa Davulculara ulaşıyordu, Eski Cami bile harabeye dönmüştü. Sura yakın bütün yerlerde imardan eser yoktu. Sura en yakın meskûn mekân bir taş atımı mesafedeydi. Oturdıkları yerlere

50 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.55,56

51 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s.67, 68

52 Sallâbî, *a.g.e.*, s. 46

uzak olması dolayısıyla insanlar Cuma dışında, namaz kılmak için camiye gidemiyorlardı. Hükümet sarayının yakınında ilk binayı yapan Emîr Nâsîrüd-din Kurî b. Çökürmüş idi. O, Şehid Zengî'den hizmet etmek için yakınlarda bir bina izni istedi ve aldı. Yapacağı bina, kaleye bir mancınık taşı atımı uzaklıkta olması gerekiyordu. Böylece ilk evi yapmış oldu. Bugün söz konusu ev, Melik Salih'in annesinin vakfettiği medrese olarak hizmet görmektedir. Daha sonra hükümet sarayına daha yakın evler yapılmaya başlandı. Bunlardan başka şehrin surlarını yükseltti, hendeğini derinleştirdi ve kendi adıyla bilinen İmâdeddin kapısını açtı.⁵³ Ülkenin Zengî'den önceki perişan halini anlatmak sözü uzatır.

Zengî'nin yönetimi uzayıp, şer odaklarına karşı gerekli önlemler alınıp zorbalıklar ortadan kaldırılınca, ülke istikrar ve huzura kavuştu. Bunun üzerine insanlar Musul'a gelip yerleşmeye başladılar. Musul ve çevresinde yapılaşma hâlâ devam etmektedir; (tarihçi kendi zamanını kastediyor) o kadar ki mezarlıklar yıkılıp yerlerine evler yapılmaktadır...⁵⁴

Öte yandan Zengî'nin yönetime gelmesinden önce Musul, en az meyve yetişen memleketlerden birisiydi. Az bulunmasından dolayı üzüm satanların yanında makas bulunur, tartı yerine salkımı keserek satarlardı. Ülke bayındır hale gelince şehrin banliyölerinde ve il dahilinde bağ ve bahçeler arttı. Bugün en çok meyvesi olan yerlerden birisi Musuldur. Nar ve armut yenisi çıkıncaya kadar pazarda bulunabilirdi. Üzüm de hemen hemen böyleydi. Elma ise yenisi eskisiyle karışacak kadar bol miktarda yetiştirdi.

Nitekim Zengî'nin katlinden sonra, Musul'da huzurun bozulduğunu, yollarda emniyetin kalmadığını, Türkmenler ve eşkıyanın çevrede bozgunculuk yapıp kargaşa çıkardıklarını, ünlü şair Ebû Ya'lâ et-Temimî beyitlerinde dile getirir.⁵⁵

Sert ve Tavizsiz Kişiliği ve Bazı Değerlendirmeler

İmâdeddin Zengî kanun ve emirlere uymayan, suç işleyip ülkede huzursuzluk çıkararak ve karşı koyanlara karşı sert ve tavizsiz idi. Suçluların peşini bırakmaz, onları yakalayıp cezalandırıncaya kadar uğraşır. Onun bu tavırları bazı tarihçiler tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Düşmanlarına ve bazı görevlilerine karşı takındığı tavrı sert, katı, acımasız bulan hatta zulüm sayan tarihçiler arasında Zehebî, İsfahanî, Üsâme b. Münkız ve İbni Vâsıl'ı sayabiliriz.⁵⁶ Bütün bu tarihçilerin görüşlerini ele alıp değerlendiren Iraklı tarihçi

53 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 184.

54 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s. 77, 78.

55 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 188.

56 Sallâbî, *a.g.e.*, s. 52

İmâdeddin Halil, Suriye bölgesindeki parçalanmış emirliklerle kesin bir zaferin imkânsızlığını anladıktan sonra, Haçlı tehlikesine karşı koyabilmek için başına buyruk emirliklerden birleşik bir İslâm cephesi oluşturmaya çalışan Zengî'nin ortaya koyduğu ciddi çabaların, onun Suriye bölgesi emirliklerine karşı tutumunu anlayışla karşılamamıza yardımcı olacağını söyler.⁵⁷ Nitekim İbnu'l-Adîm, savaş ve kuşatma için onun zorla adam topladığını kaydederek, "eğer küffarla savaş için bunu yapıyorsa, katılmaları gerekir" diyerek ona bu şartla hak verir.⁵⁸ Yine İmâdeddin Halil, Zengî'nin 534 yılında Ba'lebek'i ele geçirdiği zaman sözünde durmayan emirlere karşı tutumunun, birçok tarihçi tarafından suçlanmasına sebep olduğunu, belirtir. Ancak hatasını anladıktan sonra idamlık birçok kişi için af çıkardığını, ilave eder. Onun Suriye bölgesinde üstlenmiş olduğu sorumluluk ve kendisini diğer emirlerden farklı kılan tutumunu aşağıda nakledeceğimiz olaylar vasıtasıyla daha iyi anlayabiliriz.

Musulda çiftçilik yapmakta olan bir grubun Mardin'e gittiğini haber alan Zengî, Mardin Sahibi Hüsameddin Timurtaş'a durumu bildirip gidenlerin iadesini istedi; ancak şöyle bir cevap aldı: "Biz çiftçilere iyi davranır, onlardan az vergi alırız. Biz onlardan sadece öşür alırız; şayet siz de böyle yapaysanız, sizi bırakıp gelmezlerdi". Zengî, Hüsameddin'in elçisine, efendisine şöyle söylemesini söyledi: "Siz ahaliden yüzde bir vergi alsanız, bu sizin için çok sayılır; çünkü siz Mardin tepesinde zevklerinize oyalanmaktasınız. Biz ise halktan üçte iki (sülüseyn) alsak, bu miktar az sayılır; zira biz düşmana saldırı ve cihatla meşgulüz. Şayet biz olmasaydık, düşman ele geçireceğinden dolayı siz Mardin'de rahatça su içemezsiniz. Eğer giden çiftçileri iade etmezseniz, Mardin'deki bütün çiftçileri Musul'a götürürüz". Bunun üzerine giden çiftçiler iade edildi.⁵⁹

Onun sert ve tavizsiz tutumunu gösteren bir başka olay ise şudur. Merhum, kadınlar özellikle de asker kadınları konusunda son derece hassastı; onlara karşı işlenmiş bir suç veya onların maruz kaldığı saldırıları asla affetmezdi ve şöyle derdi: "Askerler ailelerinin yanında kalmayıp benimle sefere çıkıyorlar; eğer biz onlara yapılacak bir saygısızlığı önlemezsek, onlara yazık olur, ahlaken bozulma baş gösterir". Bundan dolayı onun nazarında bu tür suçları işleyen günahkârlar affedilmezdi. Cizre kalesine muhafız olarak görevlendirdiği Hasan Barbutî, onun en yakın adamlarından birisiydi; fakat ahlaken pek mazbut bir kimse değildi. Onun kadınları rahatsız ettiğini duyunca, Hacibi Selâhaddin Yağisiyan'a aceleyle hareket edip kimseye duyurmadan Cizre'ye gitmesini, Barbutî'yi yakalayıp erkeklik organının kesilmesini ve kadınlara bakmanın

57 Sallâbî, *a.g.e.*, s. 52

58 İbnu'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 3852

59 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, s. 83.

cezası olarak gözlerinin çıkarılıp asılmasını, emretti. Selâhaddin aceleyle yola koyuldu. Barbutî onun Cizre'ye vardığını ancak şehre girmesinden sonra öğrendi. Kendisini karşılamaya gelen Barbutî'ye ikramlarda bulunan Selâhaddin, onunla birlikte oturunca şöyle dedi: "Atabey sana selam söylüyor, seni taltif edip, daha yüksek bir göreve atamak istiyor. Burada Nâsırüddin Çakar'ın görevinde olduğu gibi, sana Halep kelesini teslim edip, bütün Suriye bölgesi hâkimi yapacak. Hemen hazırlan, varını yoğunu gemilere yükleyip Musul'da hizmetine koş. Bu habere sevinen Barbutî, neyi var neyi yoksa hepsini Dicle nehri yoluyla Musul'a gitmek üzere gemilere yükledi. Bütün bu işleri bitirince Hacib Selâhaddin, kendisini yakalayıp cezasını verdi; onun her şeyini aldı, geride bir çekirdek bile kalmadı. Bundan sonra kimse onunki gibi bir suç işlemeye cesaret edemedi".⁶⁰

Kaynakça

Alptekin, Coşkun, "Zengi", *İA, XIII*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. , İstanbul, 1986, ss.526-532.

-----, "Musul Atabegliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992 (I-XV).

Demirkent, Işın, "Haçlılar", *DİA, XIV*, İstanbul, 1996, ss.525-546.

Ebu'l-Fidâ, İmâdeddin İsmail, *el-Muhtasar fi abbâri'l-beşer*, el-matbaatu'l-Hüseyniyye, Kahire.

Ebü Şâme, Şihabuddin Abdirrahman b. İsmail, *Kitabu'r-Ravdateyni fi ahbari devleteyni en-Nuriyyeti ve's-Salahiyyeti*, Notlar ve açıklamalar: İbrahim Şemsi, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

İbnu'l-Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed, *Buğyetü't-taleb fi târihi Halep*, thk.Süheyl Zekkâr, Daru'l-fikr, Beyrut, ty., (I-XI-bir arada).

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1977(I-VIII).

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulvahid, *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atabekiyye*, thk: Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Daru'l-kütubi'l-hadîse, Kahire, 1963.

İbni Vâsıl, Cemaleddin Muhammed, *Müferricü'l-kürûb fi abbâr-ı beni Eyyûb*, Yay. A. Şeyyâl, Kahire, 1957.

el-İsfahanî, İmâdüddin Kâtib, *el-Fethu'l-kudsî fi'l-fethi'l-kudsî*, daru'l-Menar, 2004
Kök, Bahaeddin, *Nûruddin Mahmud bin Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul, 1992.

Sakkâr, Sâmî, "Musul", *DİA, XXXI*, İstanbul, 2006, ss.361-363.

Sallâbî, Ali Muhammed, *ed-Devletü'z-Zengiyye*, daru'l-ma'rife, Beyrut, 2007.

Şeşen, Ramazan. *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, Çağ Yayınları İstanbul, 1987.

60 Ebü Şâme, *a.g.e.*, I, 186.